

AXEL HOLVOET, ROLANDAS MIKULSKAS (RED.)

GRAMATINIŲ FUNKCIJŲ PRIGIMTIS IR RAIŠKA

Vilnius: Vilniaus universitetas, Asociacija „Academia Salensis“, 2009, 202 (+2) p., ISBN 978-9955-33-466-8 [*Acta Salensia* 1]

Axelio Holvoeto ir Rolando Mikulsko parengtas straipsnių rinkinys užpildo teorinių dabartinės lietuvių kalbos gramatikos tyrimų spragą, susidariusią 2006 m. nustojus eiti *Lietuvių kalbos gramatikos darbų* serijos knygoms. Jame skelbiamuose straipsniuose remiamasi 2008 m. vasarą Rokiškio rajono Salų kaimo dvare vykusios kalbotyros vasaros mokyklos teorinės gramatikos sekcijoje perskaitytais pranešimais. Rinkinį sudaro penkių autorių šeši straipsniai. Juose tikslinama ir plėtojama *Lietuvių kalbos gramatikos darbų* knygose išdėstyta lietuvių kalbos gramatinės sandaros aprašymo koncepcija. Straipsniai parašyti skirtingais teoriniais pagrindais, tačiau juos vienija sakinio dalių tematika ir siekis atnaujinti dabartinės lietuvių kalbos tyrimų metodiką.

Įvardiname Axelio Holvoeto straipsnyje „Argumentų hierarchijos ir gramatinės funkcijos“ bendroji sakinio dalių teorija siejama su aktualiomis lietuvių kalbos sakinio dalių problemomis, aptariami pagrindiniai terminai. Vietoj lietuvių kalbotyrai įprasto *sakinio dalies* termino, kuris esąs „pernelyg bendras ir nevienareikšmiškas“ (p. 1), pasirenkamas ir toliau rinkinyje vartojamas *gramatinės funkcijos* terminas (nors ir jis nesąs visais atžvilgiais patogus). Aptariamos pamatinės *tarinio*, *vardažodžio*, *sakinio* sąvokos, gramatinių funkcijų santykis su semantinėmis ir pragmatinėmis funkcijomis. Skiriami keli gramatinių funkcijų sampratos tipai: vienos laikomos pirminėmis, neišvestinėmis (autorius jos vadinamos primityviomis), o kitos – išvestinėmis. Pastarųjų apibrėžtys ir išvedimo taisyklės labai priklauso nuo bendresnių teorinių pažiūrų. Toliau autorius apžvelgia kelias skirtingų teorinės gramatikos mokyklų teikiamas gramatinių funkcijų sampratas: konfigūracinę (visų pirma atstovaujamą generatyvinės gramatikos), empiriškai orientuotą (Lucieno Tesnierre'o struktūrinę sintaksę, reliacinę gramatiką, prototipinius apibrėžimus, vardažodžių prieinamumu sintaksinėms

operacijoms (angl. *accessibility*) grindžiamas) ir semantinėmis funkcijomis paremtąsias. Po šios trumpos, bet labai informatyvios bendrosios sakinio dalių teorijos apžvalgos grįžtama prie lietuvių kalbotyros ir trumpai aptariama sakinio dalių problematika ankstesniuose lietuvių kalbos sintaksės darbuose. Daugiausia dėmesio skiriama *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikai*. Kritiškai aptariamos tarpusavio sąsajos sintaksinio ryšio ir derinimo sąvokos, kuriomis šiuose darbuose grindžiama sakinio dalių klasifikacija. Toliau straipsnyje stabtelėta ties *Lietuvių kalbos gramatikos darbų* serijos knygose, ypač skirtoje gramatinėms funkcijoms¹, išdėstyta sakinio dalių koncepcija ir išryškinti jos teoriniai pamatai. Straipsnio pabaigoje iškelti aktualiausi sakinio dalių tyrimo klausimai: netiesioginio objekto, subjekto ir objekto požymių pasiskirstymo, centrinių ir periferinių gramatinių funkcijų skirties.

Antras Axelio Holvoeto straipsnis „Difuziniai subjektai ir objektai“ glaudžiai susijęs ne tik su pirmuoju, bet ir su minėtuoju sakinio dalių problemoms skirtu *Lietuvių kalbos gramatikos darbų* serijos rinkiniu. Iš pradžių straipsnyje aptariami keli diskusijų keliantys kilmininku reiškiamo subjekto atvejai (su vardininku nevarijuojantis ir varijuojantis kilmininkinis subjektas bei pastarojo santykis su tolimesniu objektu). Toliau nagrinėjami panašūs tiesioginio objekto funkcijos priskyrimo sakinyje neapibrėžtumo atvejai (tiesioginis kilmininkinis objektas, galininkinio kvantifikatoriaus arba sava-rankiško objekto neapibrėžtumas ir antraeilio tiesioginio objekto atvejais ditranzityviosiose konstrukcijose). Atskirai keliamas ir nagrinėjamas klausimas dėl lietuvių kalbos netiesioginių objektų statuso. Jį sprendžiant neapibrėžtais objekto priskyrimo atvejais – ditranzityvinės sandaros sakiniuose – siūloma skirti pirmaeilius ir antraeilius (arba pažemintuosius) objektus, aptariamos pastarųjų ypatybės. Atitinkamai skiriami ir antraeiliai subjektai. Naudininku reiškiamus ir veiksmažodžių argumentus žyminčius subjektus straipsnyje siūloma vadinti kvazisubjektais. Pavyzdžiui, sakinyje *Jonui pagal-lo draugo* siūloma skirti naudininku žymimą intransityvinio veiksmažodžio kvazisubjektą *Jonui* ir kilmininku reiškiamą antraeilį subjektą *draugo*. Vie-ninteliai nesubjektiniai naudininku reiškiami veiksmažodžio argumentai, pavyzdžiui, naudininkas sakinyje *Jonas padeda savo tėvams*, vadinami kvazi-tiesioginiais objektais. Straipsnyje daug naujų, lietuvių kalbotyroje neišpras-tų ir netikėtų interpretacijų. Jos išdėstytos labai glaustai, dažnai pasitelkiant

¹ Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas (red.). *Gramatinių funkcijų tyrimai*, Vil-nius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 [*Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 3].

tipologinius argumentus, todėl ne visada pakankamai aiškos ir ateityje turėtų būti papildomai grindžiamos ir tikrinamos.

Kristinos Lenartaitės straipsnyje „Tiesioginiai objektai ir ditranzityvinių konstrukcijų klausimas lietuvių kalboje“ nagrinėjami panašūs klausimai kaip ir prieš jį apžvelgtame A. Holvoeto straipsnyje, tačiau remiamasi kitais teoriniais pagrindais, todėl ir išvados kitokios. Visų pirma straipsnyje aptariama tiesioginio objekto samprata ir jo nustatymo kriterijai lietuvių kalbotyroje. Pateikta analizė glausta, bet tiksli ir įžvalgi. Kitaip negu kadaise Vytauto Ambrazo, reikalavusio griežtai skirti sakinio sintaksinės ir semantinės struktūros lygmenis², objektą (ir apskritai sakinio dalis) siūloma suvokti kaip du kalbos nagrinėjimo lygmenis – semantinį ir morfosintaksinį (raiškos) – apimančią gramatinę funkciją (plg. p. 71). Remiantis Sebastiano Shaumyano aplikacine gramatika, tiesioginius objektus siūloma skirti atsižvelgiant į predikato tranzityvumą, kuris dalyvauja pagrindinės predikacijos procese ir leidžia suformuluoti sakinio sudarymo dėsnius. Autorė skiria kelis predikacijos lygmenis – ir tai siejasi su Simono Diko funkcinės gramatikos sluoksniuotąja semantine sakinio struktūra, pristatoma Agnieszkos Rembiałkowskos straipsnyje. Abejonių sukėlė sakinio *Vaikas gerai valgo košę* analizė (p. 78): autorės skiriami operandas *valgo* bei rezultantas *gerai valgo* ir operandas *košę* (o ne *valgo košę*) bei rezultantas *gerai valgo košę*. Toliau straipsnyje gerai paaiškinti anglakalbės kalbotyros *netiesioginio objekto* (angl. *direct object*) ir lietuvių kalbotyros *netiesioginio papildinio* sampratos skirtumai. Netiesioginiai objektai lietuvių kalboje straipsnyje išnagrinėti ne taip nuodugniai kaip tiesioginiai, šis tyrimas laikytinas preliminarium. Vis dėlto nuomonė dėl nebūtino reikalo lietuvių kalboje skirti ditranzityvines konstrukcijas įtikina. Straipsnio pabaigoje skirtingais teoriniais pagrindais išnagrinėti keli keblesni sakinio dalių priskyrimo lietuvių kalboje atvejai. Į klausimą, ar gali predikatas leisti dvejopą tiesioginio objekto pasirinkimą, autorė atsako neigiamai, tačiau toks atsakymas neatrodo pakankamai pagrįstas. Sveikintina autorės nuostata lietuvių kalbos sintaksinių reiškinių analizę remti tipologiniais duomenimis.

Nors Rolando Mikulsko straipsnis „Daiktavardinės apozicijos vaidmuo antrinės predikacijos raiškoje“ autoriaus pristatomas kaip diskusinis dėl priedėlinių daiktavardinių frazių su jungtuku *kaip* referencijos ir funkcijų,

² Plg. Vytautas Ambrazas. Lietuvių kalbos sakinio sintaksinės ir semantinės struktūros vienetai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 25: *Lietuvių kalbos sintaksės tyrinėjimai*, 1986, 4–44.

tačiau jame nagrinėjama kur kas platesnė problema – lietuvių kalbos priedėlių tipologija, semantikos, pragmatikos ir sintaksės sąveika. Pateikiama tradicinės priedėlio sampratos lietuvių kalbotyroje kritika, pagrindžiamas apozicijos termino pasirinkimas. Remiantis Vakarų autorių lingvistikos darbais skiriamos dvi daiktavardinės apozicijos rūšys – glaudžioji ir laisvoji, nagrinėjama kiekvienos jų referencija, dėmenų funkcijos ir tarpusavio sintaksiniai ryšiai, priskyrimas sakinio daliai. Straipsnis aktualus ir daugeliu atžvilgių novatoriškas. Autoriui teko įveikti nemaža angliškos specialiosios terminijos perteikimo lietuviškame tekste sunkumų, gal dėl to vietomis tekstas sunkiai skaitomas. Šis rinkinio straipsnis ypač glaudžiai susijęs su ankstesnėmis naujosios lietuvių kalbos gramatikos mokyklos publikacijomis bei diskusijomis.

Bene mažiausiai teorinių svarstymų Jurgio Pakerio straipsnyje „Būtinųjų predikatyvų žymėjimas lietuvių kalbos veiksmo pavadinimo konstrukcijoje“. Remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* duomenimis, jame išnagrinėta daiktavardinių priesagos *-imas / -ymas* vedinių, einančių veiksnio arba papildinio predikatyvais, linksnų konkurencija. Nustatyta, kad bendrinėje kalboje normine laikoma derinimo su veiksnio ar papildinio linksnio strategija yra silpniausia. Dažniausiai tiriamieji predikatyvai reiškiami įnagininku pagal bendraties konstrukciją pavyzdį arba dėl polinkio įnagininką apibendrinti kaip specialų predikatyvų linksnį. Darbas atliktas metodiškai, išvados gerai pagrįstos.

Agnieszka Rembiałkowska straipsnyje „Lietuvių kalbos laisvieji naudininkai ir predikacijos lygmenys“ pateikia gerą lietuvių kalbos laisvųjų naudininkų interpretacijos ankstesniuose ir naujausiuose tyrimuose apžvalgą. Reikia pritarti autorei, kad „išsamios analizės, viena vertus, apimančios visus laisvuosius naudininkus kaip tam tikrą morfosintaksinį fenomeną, kita vertus, diferencijuojančios laisvųjų naudininkų tipus ne tik sutartinių „reikšmių“ pagrindu, labai trūksta“ (p. 149). Toliau aiškinami teoriniai laisvųjų naudininkų interpretacijos pagrindai – iš Simono Diko funkcinės gramatikos perimta sluoksniuotosios semantinės sakinio struktūros samprata. Pagaliau straipsnyje pereinama prie aptartosios metodikos taikymo lietuvių kalbos laisvųjų naudininkų tipams nustatyti. Deja, ši straipsnio dalis labai striuka. Empirinės procedūros – devynių rūšių testai aptarti probėgšmais, o kai kurie jų (reliatyvizacija ir licenzijavimas) liko visai nepaaiškinti. Labai trūksta testų taikymo pavyzdžių. Gal todėl straipsnis neturi išvadų, tik baigiamąsias pastabas. Jose teigiama, kad lietuvių kalbos laisvųjų naudininkų tipai

gali būti siejami su skirtingais sakinio predikacijos sluoksniais. Ši teiginį pagrįsti ir išsamiai aprašyti – ateities darbų uždavinys.

Viena opiausių lietuvių kalba rašomų teorinės gramatikos darbų problemų – terminija. Recenzuojamojoje knygoje daug naujų terminų. Juos pade da rasti po bendro visų straipsnių literatūros sąrašo įdėtos lietuviškų, lotyniškų ir angliškų terminų rodyklės. Daugeliu atvejų terminai parinkti vykusiai. Kai kurie jų jau buvo vartojami ankstesniuose tų pačių autorių darbuose. Vis dėlto vienas kitas angliškų terminų atitikmuo sukėlė abejonių.

Terminas *primityvios semantinės funkcijos* (p. 5 ir toliau) atrodo netinkamas dėl žodžio *primityvus* neigiamos reikšmės atspalvio lietuvių kalboje. Gal šiuo atveju geriau tiktų *pirminės, pamatinės semantinės funkcijos*? Dėl tos pačios priežasties neatrodo visai tinkamas termino *downgraded predication* atitikmuo *sintaksiškai pažeminta predikacija* (p. 34). Gal čia tiktų *žemesnio lygmens* (ar *rango*) *predikacija*, pagaliau, *antrinė* (arba *šalutinė*) *predikacija* (kalbant apie sudėtinį sakinį); dar plg. „*pažemintasis*“ *intransityvinis subjektas* (p. 63) ir pan. Tarptautiniai žodžiai *kontroliuoti, kontrolė* lietuvių kalboje yra įgiję reikšmes, ne visiškai atitinkančias anglų *to controll, controller* reikšmes, todėl juos siūlyčiau keisti tokiuose pasakymuose kaip „[subjektiniai naudininkai] kontroliuoja refleksyvizaciją“ (p. 61) ir „nerodo anksčiau minėtos kvazisubjektams būdingos refleksyvizacijos kontrolės“ (p. 63). Gal šiais atvejais pakaktų tiesiog „jie gali būti refleksyvizuojami“ arba „jie sudaro refleksyvines konstrukcijas“ ir „kvazisubjektams būdingos refleksyvizacijos“ arba „kvazisubjektams būdingos refleksyvinės konstrukcijos“. Lietuviškai nesklaidu rašyti, kad antrinė funkcija „uždedama“ ant pirminės (p. 81, toliau jau be kabučių). Angliškas terminas *deputative beneficiary* tekste netiksliai verčiamas kaip *pavaduojantis recipientas* (p. 154), terminas pataisytas rodyklėje: *pavaduojamasis beneficentus* (p. 199). Edwardo Keenano ir Bernardo Comrie terminui *obliqueness hierarchy* pasiūlytas atitikmuo *vardažodžių hierarchija* perdėm bendras ir dėl to netikslus (plg. p. 15, 37), o termino *noun phrase accessibility hierarchy* tiesioginis atitikmuo (*vardažodžių prieinamumo hierarchija* (p. 15) atrodo trūkstamas – tenka paaiškinti prieinamumo sąvoką (prieinamumas įvairioms sintaksinėms operacijoms, plg. p. 15). Visoje knygoje vartojamas semantinės funkcijos (arba linksnio) pavadinimas *eksperienceris* (p. 48 ir kitur): gal lietuvių kalbotyrai geriau tiktų *eksperientas* (plg. *patientas, beneficentus*...)? Teikiamas terminas *predikatiniai rėmai* (angl. *frames*) (p. 160), tačiau čia pat rašoma *rėmas*: šis daiktavardis lietuvių kalboje reiškė „laipsnis, ribos“ vartojamas tik

daugiskaitos formos, todėl net ir turint omenyje vieną veiksmažodį vartotina *rėmai*.

Pristatant S. Diko funkcinę gramatiką sumaniai pasinaudota anksčiau apie ją rašiusio Vito Labučio terminais: kai kurie jų perimti (pvz., *išplėstinė predikacija*, angl. *extended predication*), kiti patikslinti, pvz., vietoj *žievės predikacija* pasiūlyta *šerdinė predikacija* (plg. angl. *core predication*), vietoj *dalykų padėtis* – *elementarioji situacija* (plg. angl. *state of affairs*). Įsivedami *operatorių* (angl. *operators*) ir *palydovų* (angl. *satellites*) terminai, tačiau pastarasis toliau nevartojamas – tenkinamasi tiesioginiu skoliniu *satelitas*. Liko nepaaiškinta Keeso Hengeveldo terminų lietuviškų atitikmenų (semantinių lygmenų) *reprezentacinis* ir *interpersonalinis planas* apimtis (p. 160). Neapsižiūrėta, kad visi šie funkcinės gramatikos terminai nepateko į rodyklę.

Straipsnių rinkinys gerai parengtas. Vis dėlto ir jame pasitaiko nepageidaujamo terminų variavimo, pvz.: *antrinė dviguba funkcija* ir *antrinė dvisluoksnė funkcija* (p. 84). Kai kurie terminai nepagrįstai vienais atvejais rašomi kabutėse, o kitais – be jų. Pagaliau, išnašos (o jų šiame rinkinyje daug) ir puslapių numeracija išspausdinti labai mažu šriftu – tai apsunkina skaityti.

Knyga *Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška* teorine lietuvių kalbos gramatika besidominčiam skaitytojui teikia daug naujų minčių, o jos diskusinis pobūdis skatina polemizuoti, ieškoti naujų sprendimų, patikrinti ir atmesti arba iš naujo pagrįsti ankstesnius. Šiuo straipsnių rinkiniu užsimota pradėti naują teorinės kalbotyros darbams skirtų leidinių seriją *Acta Salensia*. Norisi palinkėti, kad ir kitos naujosios serijos knygos būtų tokios įdomios ir tokio gero mokslinio lygio, kaip ir čia trumpai apžvelgtoji.

Gauta 2009 12 11

ARTŪRAS JUDŽENTIS
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
arturas.judzentis@lki.lt